

Received 23.02.2023	Research Article	JOTS
Accepted 03.03.2023		7/2
Published 05.09.2023		2023: 444-459

Babürnâme'deki Örneklerden Hareketle Türk-Moğol Kültüründe Yadaçılık Geleneği

The Tradition of Yadaçılıq in Turkish-Mongolian Culture Based on the Examples in Bāburnāma

Mehmet GÜLER*

(Ankara/Turkey)

E-mail: mehmetguler01@hotmail.com

The practice of *yadaçılıq* involves manipulating weather elements such as rain, snow, and storms through specific rituals or stones. Throughout history, those who engaged in these practices have been bestowed titles like *yatçı*, *yadaçı*, and *cayçı*, distinguishing them from individuals referred to as *qam* or *shaman*. The tradition of *yadaçılıq* persisted among Turks and other Central Asian communities, spanning from ancient times to more recent centuries. Over this period, numerous sources have offered insights into this subject. One such illuminating source on these rituals and beliefs is the *Bāburnāma*, a memoir and diary-style account authored by Babur Shah, a notable figure from the 16th century. Within this work, Babur Shah documented his experiences, observations, and encounters during his rule. Significantly, the *Bāburnāma* includes explicit references to the terms *yadaçı* and *yadaçılıq*, underscoring the continuity of these beliefs within the societal fabric of the 16th century. The intent of our article is to emphasize the existence of *yadaçis* and the beliefs encompassing *yadaçılıq* across diverse Turkish and Mongolian communities, both in the past and the present, dispelling the notion that this practice is merely a legend.

Key Words: *yatçı*, *yadaçı*, *yadaçılıq*, jade stone, *Bāburnāma*.

* ORCID ID: 0000-0002-9312-6345.

Giriş

Birçok toplumda olduğu gibi Orta Asya Türk toplumlarında da çeşitli inanç ve büyü ritüelleri modern çağ öncesinde karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulamalardan biri de *yada* taşı ile yağmur yağdırma faaliyetidir. Her ne kadar bilimin ve aklın dışında kalan bir uygulama gibi görünse de bu gelenek son asırlara kadar devam etmiştir. Çeşitli tarihî kaynaklarda bu işi yapan kişilerden ve yapılan işin gerçekliğinden şüpheye yer bırakmayacak şekilde söz edilmektedir. Söz konusu kaynaklardan biri de Babürnâme'dir. Makalede Babürnâme'de geçen *yadacılık* faaliyetleri üzerinde durulmuş ve buradaki bilgilerden hareketle *yadacılık* faaliyetinin toplumda son derece yaygın ve neticeleri kesin bir uygulama olduğu sonucuna varılmıştır. Buradaki amaç, *yadacılık* uygulamasının sadece efsane, masal veya halk hikâyelerinde yer almayıp son dönemlere kadar varlığını koruduğunu göstermektir. Çalışmada Babürnâme'deki örneklerden hareket edilerek bu işi yapan *yadacılar* ve *yadacılık* uygulamaları hakkında tarihsel ve güncel bilgiler araştırılmış, Türk lehçelerindeki ve Moğolcadaki çeşitli kaynaklara başvurulmuştur.

Babürnâme, XV.-XVI. yüzyıl Asya'sındaki Türk-İslam dünyası hakkında değerli bilgiler veren bir vakayinâmedir. Eserde sadece tarihî olaylar değil, devrin kültürel atmosferi, inançları ve çeşitli ritüelleri de anlatılmıştır. Bu ritüellerden biri olan *yadacılık* işinin o dönem sosyal yaşamı içinde önemli bir yer tuttuğu gerçeği çeşitli ifadelerden anlaşılmaktadır. *Yadacı*, *yadacılık*, *yada* yapmak sözleri eserde şu kısımlarda geçmektedir:

1. "Ali Dost Tagayı (dayı), Sagarıcı tümen beylerinden idi. Benim annemin annesi İsen Devlet Begim'e akraba oluyordu. Kendisine Ömer Şeyh Mirza zamanındakinden daha çok riayet etmişimdir. Elinden iş gelir dediler; fakat bu kadar sene benim yanımda kaldığı halde, dikkate değer hiçbir işi görülmedi (15a) denilse doğrudur. Sultan Ebu Said Mirza'nın (Babür'ün dedesi) hizmetinde bulunduğu zamanlarda *yadacılık* davası güderdi. Kuşçu idi. Ahlak ve tavrı kötü idi. Kıskaç, fitneci, namussuz, münafık, kendini beğenmiş, sert sözlü ve soğuk yüzlü bir adamdı." (Arat, 1970: 15-a).

Yadacı sözü Babür'ün akrabası ve yöneticilerinden biri olan Ali Dost Tagayı için kullanılmıştır. Zahirüddin Babür tarafından etrafındaki kişiler anlatılırken bazı kişiler için 'fasık, nankör, kuşçu, yaramaz' gibi sıfatlar kullanılmıştır.

Bunların yanında eserde ‘*yadacılık* davası güden’ sözü de geçmektedir. Bu ifade Sünnî İslam anlayışının yayıldığı yerlerde Gök Tanrı inancına ait unsurların yavaş yavaş ötelendiğinin, ortadan kaldırılmaya zorlandığının göstergesi olarak yorumlanabilir. Babür’ün bir dönem aşırı dindar biri olduğu düşünülürse, onun *yadacılığı* neden böyle olumsuz sözlerle andığı ve Ali Dost Tagayı’dan neden hoşlanmadığı anlaşılabilir.

2. “Hoca Kelan’ın büyük ağabeyi olan Haceki Molla-i Sadr, boynuna ok isabet ederek, o vakit Tanrı rahmetine kavuştu. Çok iyi bir yiğit idi. Babam da kendisine riayet edip, mühürdar yapmıştı. İlim ile iştigal ederdi, inşası da güzeldi. Kuşçuluk ve *yadacılıktan* da anlardı.” (Arat, 1970: 40-a).

Hoca Kelan’ın ağabeyi için de aynı nitelendirme yapılmıştır; ancak Babür Şah, saygısından olsa gerek ona karşı hiçbir şekilde olumsuz bir ifade kullanmamış, hatta *yadacılık* işini bir meziyet gibi aktarmıştır. Bu dönemde birçok kişinin *yadacılık* işini öğrenip uygulamaya çalıştığı, bu işin de kuşçuluk, avcılık, münşilik gibi takdir gören bir uğraşı halini aldığı buradaki ifadelerden anlaşılmaktadır.

3. “Özbekler haberi almakla beraber bu düşmanı hiçe sayarak istişarede; ‘Bütün han ve sultanlar Meşhed’de otururuz; kızılbaş ordugâhının civarında bulunarak, düşmanın başkaldırmasına imkân bırakmamak için, birkaç sultanı yirmi bin askerle oraya tayin ederiz. Güneş Akrep burcuna girince, *yadacılara yada* yapmalarını emrederiz ve böylece onu tacizle mağlup ederiz.’ diye karar verirler ve Merv’den kalkıp giderler. Şehzade Merv’den çıkıp Çam ve Hırgird civarında onlara karşı mukabelede bulunur ve Özbekler mağlup olurlar.” (Arat, 1970: 347-b)

Eserdeki üçüncü kullanım Özbeklerin Türkmenlerle yaptığı Merv Savaşı dolayısıyladır. *Yadacı* ve *yada* sözleri burada birlikte geçmektedir. Buradaki ifadeler, Merv’deki savaşı ve bu savaşın sonucunu Babür Şah’a anlatan elçinin aktarımıdır. Elçi, Babür Şah’a düşmanı olan Özbeklerin Safevilerle yaptıkları savaşta *yada* yapmaya niyetlendiklerini belirtmektedir. Burada *yada* taşının savaşın gidişatını değiştirebilecek bir silah olarak kullanıldığının somut bir örneği görülmektedir. Öte yandan *yada* sözcüğü, bu taş için değil; *yada* taşıyla yapılan yağmur yağdırma töreni için kullanılmıştır. Aynı şekilde Özbek

ordusunda da yadacıların bulunması, Özbeklerin bu konuda Kazak, Kırgız ve Moğollarla aynı kültür dairesi içinde yer aldığını göstermektedir.

4. “Ertesi gün, altı küruh yürüyerek, Piyag pergenelerinden Siraveli’ye geldik. Kendim gemi ile geldim. Çın-Timur Sultan ile Tohta-Buğa Sultan, yarı yolda, huzura kabul için beklemişlerdi. Sultanları da gemiye davet ettim. Tohta-Buğa Sultan *yada* yapmış. Şiddetli rüzgâr kopup, yağmur yağmağa başladı. Güzel bir hava oldu.” (Arat, 1970: 363-b).

Son kullanımda Babür, Hindistan’da iken *yada* taşı ile yağmur yağdırılıp fırtına çıkarılması olayını anlatmaktadır. Burada Tohta Buga Sultan’ın *yada* ile yağmur yağdırmasından övgü ile söz edilmektedir. Yine *yada* yapmanın doğal ve sıradan bir iş olduğuna değinilmiş, ortaya çıkan somut sonuca da bizzat şahitlik edilmiştir. Yine bu anekdottan hareketle Babür’ün maiyetinde *yada* işini bilen çok sayıda kişi olduğu görülmekte ve bu uygulamaların Orta Asya’da 16. Yüzyılda ne denli yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere *yada* ve *yadacılık* sözcükleri ile *yada* taşı kullanılarak yağmur yağdırma eylemi anlatılmaktadır. Babür Hatıratı’ndaki XVI. asra ait bu örnekler, Eski Türk mitolojisinde yer alan *yada* taşının doğayı harekete geçirmek için uzun zamandır kullanılageldiğini, bu işin sadece bir efsaneden ibaret olmadığını, beceri gerektiren belli bir meslek dalı halini aldığını göstermektedir. Diğer yandan *Babürnâme*’deki örneklerde *yada* taşı vurgusu yoktur, daha çok büyü ile yağmur yağdırma eylemi ön plana alınmıştır.

Şamanizm ritüellerinden biri olan *yadacılık* geleneği hakkında, tarihin belli dönemlerinde yerli yabancı birçok kişi ve kaynak; duyum ve gözlemine aktarmıştır. Son dönemlerde ise *yadacılık* ve *yada* taşı üzerine birçok Türkolog ve sosyal bilimci incelemelerde bulunmuş, konuyu aydınlatmaya çalışmıştır. Türk ve Moğol kültürüne ait tarihî kaynaklarda veya güncel yayınlarda *yadacılık* uygulamasına dair bilgiler görülmektedir.

Yadacılık, *yada* taşı ile yapılan bir pratiktir. Çeşitli sözlüklerde görülen *yada* taşı ile ilgili tanımlamalar, farklılıklar arz etmektedir. *Yada* taşı ve *yada* taşıyla yapılan bu uygulama, Eski Uygur Türkçesi döneminden beri çeşitli kaynaklarda geçmektedir. Bu ritüeli gerçekleştirenlere *yadacı* yanında *yatçı*, *yatlanguçı* gibi meslekî yakıştırmalar da yapılmıştır. Yapılan bu uygulama için ise *yadacılık* yanında *yatçılık*, *yatlık* tabirleri de kullanılmıştır.

Köktürk devri kayıtlarında geçmese de Uygurlar dönemine ait kaynaklarda yadacılıkla ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Eski Uygurcanın kapsamlı bir sözlüğünü hazırlayan Jens Wilkens, *yadçı* sözünü ‘ein religiöser Spezialist, der mittels des Regensteins Regen macht- yağmur taşıyla yağmur yağdıran dinî mütehassıs’ (2021: 851) şeklinde tanımlar. *Alttürkische Grammatik*’te ise *yadçı* ‘zauberer, regenzauberer -büyücü, yağmur büyücüsü’ (Gabain, 1974: 381) ifadesiyle açıklanır. Öte yandan Eski Uygurca devrinde özellikle halk arasında yaygın olan bu uygulamaya Maniheizt ve Budist kültürün temsilcileri tarafından pek hoş gözle bakılmadığı da bilinmektedir.

Karahanlı dönemi eseri olan ve Türk dilinin ilk sözlüğü kabul edilen *Divân u Lüğati’t-Türk*’te *yadacılık* işi için *yat*, *yatla-*, *yatlat-* sözcükleri kullanılmaktadır. Kaşgarlı Mahmut’un bu konudaki tanımlama ve örnekleri aynen şu şekildedir:

Yat: Bir türlü kamlıktır. Belli taşlarla (yada taşı ile) yapılır. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır, rüzgâr estirilir. Bu, Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu Yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu, mevsim yaz idi. Bu suretle kar yağdırıldı ve ulu Tanrı’nın izniyle yangın söndürüldü. Yatla-: Yağmur yağdırmak. Yatçı yatladı. Şaman, yada taşıyla efsun yaptı. Yatlat-: Yada taşıyla kâhinlik yaptırmak. Beg yatlattı. Bey, yada taşıyla okutarak yağmur, rüzgâr, soğuk getirtti. (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 476; Atalay, 1973: III-3).

Görüldüğü üzere *Divânü Lüğati’t-Türk*’te *yada taşı* değil, *yadacılık* uygulaması üzerinde durulmuştur. Kaşgarlı Mahmut’un, gezdiği Türk boyları içinde bizzat bu olaya şahit olması, bu uygulamanın gerçekliği hususunda kuşkuya yer bırakmamaktadır. Sözlükte yer alan “Bir türlü kamlıktır.” ifadesinden, *yadacılıkla* kamlığın ayrı şeyler olmakla birlikte benzer ritüeller barındırdığı sonucu çıkmaktadır.

Harezmi sahasına ait *Kıyasü’l-Enbiya*’da (88v/13) *yatlığ* sözü bu meslek adı için geçmektedir. *Yatlığ* için ‘kâhinlik, *yada taşı* ile yapılan bir tür kamlık, yağmur büyüsü’ gibi açıklamalar verilmiştir (Aşçı, 2019: 288).

Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerin taranmasıyla meydana getirilen *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*’nde *yadacılık* değil ama *yada taşı* geçmektedir. Ataî’den alınma bir beyit örneğiyle *yada taşı* için ‘eskiden usulüne göre kullanılınca yağmur yağdırdığına inanılan taş, yağmur taşı’ açıklaması yapılmıştır (VI: 4189). Meslek adlandırması olarak kaynaklarda yer almaması, Anadolu sahasında *yadacılık* işinin geri planda kaldığını göstermektedir. Zira

Anadolu'da *yada* taşı inancı büyük ölçüde İslamî bir çehreye bürünmüştür (Demren, 2006: 86). Yine Oğuz sahasında *yadaçı* yerine matarbaz 'yağmur ile oynayan' sözünün daha yaygın olduğunu belirtmek gerekir (Durmaz, 2008: 249).

Yadacılık işinin asıl yayılma alanı Orta Asya'daki Türk-Moğol kültürüdür. Çağatay sahasına ait eserlerde *yadaçı*; 'büyücü, üfürükçü, cinleri kovan kimse' şeklinde tanımlanmakta, çok sayıda eserde bu meslek mensuplarından söz edilmekte ve bu işi meslek haline getiren çok sayıda kişi bulunduğu anlaşılmaktadır (Erbay, 2008: 832). Bu sahada her ne kadar son yüzyılda büyük ölçüde ortadan kalktığı düşünülse de *yadacılık* mesleği Çağatay sahasının devamı olan Özbek ve Uygur Türkçesinde de halen varlığını koruyan bir meslek adlandırmasıdır (Rahimi, 2016: 1222).

Modern Uygurcada *yadaçı* 'yağmur yağdıran büyücü, yağmur sağlayıcı' (Maimaitiaili, 2019: 220) olarak sözlüklerde yer almaktadır. *Uygur Tilining İzahlik Lugiti*'nde *yadıçı* 'yağmur yağdırabilen büyücü' (Yakup, 1990: 423) şeklinde verilmiştir. Lopnor ağzında *jadichi* 求雨巫师 *qiúyǔ wūshi* 'yağmur büyücüsü' (Fu-Mi, 2000: 618) şeklinde tanımlanmıştır. Yeni Uygurcada ise *yadaçı*, *yatçı* kullanımı henüz ortadan kalkmamıştır (Güler, 2022: 565).

Kırgız kültüründe de hâlen varlığını korumaktadır. Yudahin'in *Kırgız Türkçesi Sözlüğü*'nde *cadaacı* 'yağmur yadıran kişi, cayçı, zaklinatel' şeklinde tanımlanmış ve 'Duba okubay cürböğön, Çöñ sıykırçı cadaacı Akundun kızı beybaktın bul önörün karaçı -Dua okumadan yürümeyen, Büyük, iyi büyücü, Akun'un kızı güzel, Bu hünerine bakın' (Seytek) örneği ile pekiştirilmiştir (Yudahin, 1998: 210-216). *Cayçı* sözü ise 'güya cay taş yardımıyla havayı değiştirebilen yakarışçı' (Yudahin, 1998: 190) diye açıklanmıştır. Kırgızlarda *yada* taşının sırrını bilen adama *cayçı* denmiştir. XIX. yüzyılda yaşamış Köbön adlı bir *caycının* hünerleri günümüze kadar gelmiştir (Kebekova, 2004: 566).

Moğolcada da durum aynıdır: *cadaçı* 'yağmur yağdıran büyücü'; *cada* 'büyü kullanarak yağmur yağdırma işi', *cadala*- 'büyü ile yağmur yağdırmak' (Lessing, 2003: 1578) olarak tanımlanmaktadır. Buryatlar ve diğer Moğollarda şamanlar aynı zamanda yağmur büyüsü de yapmaktadır. Buryat şamanları tapınma törenlerinde atalarının ruhlarıyla bağlantı kurarken yağmur törenlerinde ruhlara müracaat etmemektedir (Gumuliev, 2003: 111).

Türkiye Türkçesinde sadece yazı diline kalan *yadacı* adlandırması, Güncel Türkçe Sözlük'te 'Yada taşıyla yağmur ve kar yağdırdığına, yel estirdiğine inanılan büyücü' sözleriyle tanımlanmıştır. Aynı sözlükte *yada*, Türkçe kökenli bir sözcük olarak gösterilip '1.Büyü, sihir, afsun. 2.Kutsal. 3.Türklerde geçmişte büyü yapımında kullanılan yeşim taşı' diye açıklanır. Anadolu köylerinden yapılan derlemelerle oluşturulan Derleme Sözlüğü'nde, Ferit Develioğlu' nun Osmanlıca Ansiklopedik Sözlüğü'nde *yada*, *yadacı*, *yadacılık* maddelerine yer verilmemiştir. Bu durum Anadolu ağızlarında bu ritüelin zamanla ortadan kalktığına delil olabilir. Öte yandan yağmur yağdırma ritüeli ve çeşitli Şamanist unsurlar Anadolu'da asırlarca varlığını korumuştur. Bunları halk bilimi ile ilgili çeşitli çalışmalarda görebilmekteyiz (Kobyay, 2014: 133).

Bilim çevrelerinde itibar gören Türkolog ve dil bilimcilere ait çeşitli etimolojik sözlüklerden *yadacı*, *yada* maddesi hakkında elde ettiğimiz bilgiler ise şöyledir:

Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation (OTWF)* adlı kitabının denominal fiiller bölümünde¹ "yat+lan-" fiilini açıklarken bu konuya temas etmektedir. *Yat yatlanguçı* sözüyle *Türkische Turfantext*'de defalarca *yada* taşıyla *yada* uygulamasının yapıldığı belirtilmiştir. *balık yanglıg luu yanglıg... yatlangu sırıklar* 'balık ve ejderha biçimli sırıklarla' *yada* uygulamasının yapıldığına değinilmiştir. Ancak *Divan ü Lügati't-Türk*'te geçen "yat+la-" fiili ile aynı fiil olup olmadığına dair kesin bir bilgi bulunmadığı ifade edilmiştir. DLT'de geçen *Yatçı yatladı*. "Kâhin bulutlar ve yağmur için taşlarla kehanet gerçekleştirdi." cümlesi de bu madde içinde aktarılmıştır (1991: 516).

Clauson *An Etymological Dictionary of Prethirteenth-Century Turkish (EDPT)* adlı eserinde bu konu hakkında teferruatlı bilgi vermiştir. *Yatçı* maddesinde 'yağmur yağdıran büyücü', tanımını yapmakta, kaynağı olan *ya:t* (-d) sözcüğü de 'Yağmur büyüsü, yağmur taşı; özel taşlar yardımıyla yağmur ve rüzgar meydana getirme

¹ "yat+lan-: to perform magical ceremonies' occurs several times in the phrase *yat yatlanguçı* in TT X. As explained in the EDPT, this means magician. the additional example *balık yanglıg luu yanglıg... yatlangu sırıklar* probably has the same collocation and should have *yat* in the lacuna: poles shaped like fish and like dragons for magical ceremonies'. In the specific context of Ht VII, the poles are not put to this particular use *yat* "rain magic" is attested from the DLT on, but it is not clear whether any such specific magic is denoted by the Uighur verb. The DLT has a happlologie *yat+la-*, unlikely to be the base of *yat+lan-*: *Yatçı yatladı*. The diviner performed a divination with stones for clouds and rain."

törenidir.’ şeklinde ifade etmektedir. Tarihî arka planı son derece karmaşık olan bir sözcüğün Moğollarda *cada* ve Çağatay dönemi Türk dilinde *yada* biçiminde görüldüğünü de belirtmektedir (Clauson, 1972: 886).

Yadacılık faaliyeti hakkında ayrıntılı bilgi veren isimlerden biri de Gerhard Doerfer’dir. Doerfer, *cadamişi + kerden* maddesinde ‘sihirle fırtına ve yağmur getirmek, havayı çağırmak’ tanımını yapmıştır. Doerfer ayrıca *yada* taşının Moğollardaki kullanımlarına tarihsel örnekler vermektedir. Verdiği ilk örnek Cengiz dönemine aittir: “Düşmanları Cengiz ordusunu *yada* büyüğü ile yok etmek istediler, ancak bunu uygulamak istedikleri zaman büyüğü onlara karşı döndü.” şeklinde ifade bulan bir rivayeti dile getirmiştir. İkinci örnekte “Ukagatu’nun oğlu, yağmur taşı kullanarak, büyük bir fırtınanın yükselmesine neden oldu ve Çin ordularının adamlarını ve cinlerini tamamen yok etti.” denmektedir. Doerfer, bu taş ve yağmur yağdırma uygulamasına *dzada*, *dzadu*; Çağatay ve Osmanlıcada *yada*, Pers ve Afganlarda *dzadu* dendiğini; Poppe, Horn, Bartholomeo gibi dilbilimcilerin iddialarının aksine *yada* ile *cadu* sözcükleri arasında bir ilgi bulunmadığını vurgulamaktadır. Paris’te bulunan Soğdça bir metinden aldığı “Biri *yada* büyüğü yapar, böylece kar ve buz fırtınası ortaya çıkar; biri sihirli şarkıları okur ve suya farklı türde taşlar bırakır, o zaman büyük bir yağmur havası oluşur.” ifadelerine dikkat çekmektedir. Diğer bir rivayeti de Tuluy Han döneminden nakletmektedir: “Tuluy, yağmur büyüğünün kaldırılmasını emretti. Bu bir sihir çeşididir. Onları (*yada*) çıkarırsanız, suya koyarsanız ve yıkarsanız, yaz ortasında bile hemen rüzgar, soğuk, kar, yağmur ve buz fırtınası ortaya çıkar.” Doerfer’in Tamim Bin Bahr’dan aktardığı rivayet ise şöyledir: “Türk illerinde yağmur, kar, soğuk getiren bazı taşlar vardır. Bu taşlara sahip olan kişiler hakkındaki rivayetler herkesçe bilinir. Hiçbir Türk bunu inkâr etmez. Ve bu taşlar özellikle Dokuz Oğuz kağanının elindedir, diğer hanların böyle bir gücü yoktur.” Doerfer, daha önce, Çin kaynaklarının bu taşı bildirdiğini, hava sihrinin, taşla yağmur, kar, fırtına çağırmının başka yerlerde de eski zamanlardan beri kullanılmakta olduğunu, Tang döneminde bu mevzuya ait kaynaklar bulunduğunu ifade etmektedir (1963: 286-289).

Diğer taraftan tarihsel süreçte özellikle Asya, Türk-Moğol kültüründe *yadacılar* ve *yada* taşının kullanımıyla ilgili çok sayıda rivayet söz konusudur: Önceleri Hun ve Göktürk hükümdarlarının kullandığı bu taş, sonradan

şamanlarca kullanılmaya başlanmış; Moğollar ise avlanma ritüellerinde bu işlemi yapmıştır (İnan, 1954: 160). Önemli Çin kaynaklarından Tang Hanedanı Tarihi'nde (唐史 *Tángshǐ*), Hun boylarından birinde yaşayan Ni-shi-bu (Ni-shi-tou?) adlı birinin yağmur yağdırma kabiliyetine sahip olduğu belirtilmiştir (Eberhard, 1942: 89). Bir başka Çin rivayetinde Göktürklerin *Türeyiş Efsanesi*'nde adı *I-chi-ni-shi-tou* olarak geçen kahramanın rüzgâra ve yağmura hükmedebildiği söylenmektedir (Turan, 2004: 142). Yüebanlarla ilgili bir rivayete göre, yağmur ve kar yağdıran Yüe-ban büyücüleri Jujanlarla (Cücenler) yapılan savaş sonrasında kar fırtınaları çıkararak Jujanlar üzerine gönderilmiştir. Yapılan bu büyüden dolayı Jujanlar dondurucu bir soğukla karşı karşıya kalarak geri dönmüşlerdir (İnan, 1954: 160). Firdevsi *Şehname* adlı eserinde Tuluy Han'ın yanında bulunan Bazur adlı birinin efsunla yağmur yağdırdığından bahsetmektedir. *Yada* taşı, Batı Moğolistan'ın bir kabilesi olan Naymanlar tarafından Cengiz Han'a karşı 1202 yılındaki savaş sırasında kullanılmış ancak rüzgârın yön değiştirmesiyle tipi onlara dönmüştür. Tuluy, bu yöntemi Yutşenlere karşı bu sanata vakıf olan Kanglı adlı bir Türk vasıtası ile başarılı bir şekilde kullanmıştır (Roux, 2000: 80). Yine Moğollar tarafından Bataklık Savaşı denilen savaşta (1365) şiddetli bir yağmurla Timur'un yenilmesi için kullanılmıştır (Roux, 2000: 78). Samanoğullarından İsmail b. Ahmet putperest (Şamanist) Türklere karşı düzenlediği seferinde şamanların kendi askeri üzerine gönderdiği yağmur bulutlarını ve çıkacak fırtınayı dua ederek hasımlarının üzerine yollamıştır (Boyle, 1977: 6946). Mis'ar İbni Muhelhel, İrtiş boylarında oturan Kimek (Yemek) adındaki Türk kavminin istediği vakit yağmur yağdırabildiğini söylemektedir (Sümer, 1953: 2534). Sosyolog İbn Haldun, Mukaddime adlı eserinde Türk ülkesinde sihirle yağmur yağdıran kişiler bulunduğunu belirtirken, Ebu'l-Abbas Mervezi, Oğuzlar arasında istedikleri zaman yağmur ve kar yağdıran ve fırtına çıkararak adamlar bulunduğunu işittiğini ifade etmektedir (İnan, 1954: 161). Abbasi Halifesi Me'mun, yağmur taşı hakkında kendisine ulaşan duyular üzerine, teferruatlı araştırmalar yapıp bilgi toplaması için adamlarını görevlendirmiştir (Tanyu, 1968: 48). Arap coğrafyacılardan İbn el-Fakih de *Kitabu'l-Buldan* adlı eserinde Türklerin istedikleri zaman yağmur ve kar yağdırdıkları bir taşın sahibi oldukları söylenmiştir (Şeşen, 2017: 192). Kazvini, kozmografya'ya dair olan eserinde yağmur taşı ile ilgili açıklamasında *yada* taşı ile yağmur yağdırmanın Türkler

arasında son derece yaygın olduğunu söylemektedir (Kazvini, 1283: 93). Celaleddin Harzemşah'ın katipliğini yapan Nesevi'nin bizzat görüp, bildirdiğine göre, Celaleddin Harzemşah *yada* taşına sahiptir bununla yağmur yağdırmaktadır (Asım 1934: 151). Tansukname-i İlhani'de *yadacıların* Türkler ve Uygurlardan olduğu yazılıdır. Altay şamanlarında kamlardan başka *yadaçı* denilen adamlar da vardır. *Yadacı*, *yada* denilen taşı ile kar, yağmur, dolu yağdırır ve fırtına çıkarır. (İnan, 1954: 161). Evliya Çelebi Kafkasya yollarında seyahat ederken bir yerli büyücünün garip efsunlarla bulutları gökte toplayıp sağanak boşandığını anlatmıştır (Gazimihal, 1963: 3136). Özbek Abdullah Hanın tarihini yazan Buhara sarayının tarihçisi Hafız Tanış 'Kazak-Kırgız sultanlarından Baba sultanın ordusundaki *yadacının yada* taşıyla yağmur yağdırdığını nefretle zikreder. Osmanlı gezgini Seyfi'nin 1582 yılına ait Orta Asya'yla ilgili çalışmasında: "Kırgızlar ulaşılması zor yerlerde yaşarlar, düşmanların saldırısına uğradıkları zaman *yada* taşının yardımıyla soğuğu ve karı çağırdıkları için düşman yenilmeye mecbur kalır." demektedir (Mukasov, 2004: 323). 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşında Osmanlı ordusunun uğradığı Hotin bozgununun sebebi, Ruslarla işbirliği eden Kalmukların çıkardığı tufandır (Kesbi, 2002: 58a-58b). *Raşit Tarihi*'nde İran şahı olan Hüseyin ile kardeşi Abbas arasında çıkan taht mücadelesinde, Abbas mağlup olarak Osmanlı Devleti'ne iltica eden bu kişinin bulunduğu bölgede yağmurlar yağdırıp fırtınalar estirdiğine dair kayıtlar bulunmaktadır (Raşid, H1282: 38). Grenard'ın *Türkistan ve Tibet* adlı eserine göre, Doğu Türkistan'ın Müslüman halkı arasında sihribazların en mühimi *cadoger*'lerdir. Hasadın bereketli veya bereketsiz olmasını temin edebilen, havanın iyilik ve fenalığı elinde olan kişilerdir (Köprülü, 1925: 3).

Destanlara göre alpler, bu taşın gücü ile havayı istedikleri gibi değiştirebilirler, yağmur, kar, dolu yağdırırlar. İsterlerse bulutları dağıtıp havayı açarlar. *Manas Destanı*'nda adı geçen Alp Almanbet çok çok usta bir *yadacıdır*. (İnan, 1954: 158). Kırgız-Kazaklar'ın *Er Gökçe Destanı*'na göre, Altın Ordu'nun meşhur kahramanı Er Kosay, çölde susuzluktan sıkıntıya düşen ordusunu bu sıkıntıdan kurtarmak için, *çay* taşını atının ciğerleri altından çekip çıkarmıştır. (İnan, 1954: 164) Yine Kırgız Destanlarından biri olan *Er Eşim Destanı*'nda, Kalmuk'un Kırgızlara saldırısı esnasında *yada* taşı ile yağmur yağdırdığı görülmektedir (Uraz, 1992: 167).

Bektaşi menakıpnamelerinde en çok görülen inanç motiflerinden birisi de, tabiat kuvvetleri üstünde hâkimiyet kurabilmek, onları istenildiği gibi yönlendirmektir. Hacım Sultan ve Otman Baba istedikleri zaman fırtına çıkarıp yıldırımları arzularına göre kullanan, şiddetli yağmurlar yağdıran kişiler olarak da dikkati çekiyor (Ocak, 2015: 142). Kırgızlarda *yada* taşının sırrını bilen adama *cayçı* denilir. Aksakallar hala XIX. yüzyılda yaşamış Köbön adlı *cayçı*'nin hünerini anlatırlar. (Kebekova, 2004: 566)

Bütün bu gerçek ve efsanevi örnekler *yadacılık* mesleğinin özellikle Asya Türk-Moğol coğrafyasında XX. yüzyıla kadar son derece yaygın olduğunun göstergesidir.

Yadacılar, taşra ve kırsalda büyük itibar görürken, şehirlerdeki aydınlar ve yönetim birimlerince pek hoş karşılanmamışlardır. Hatta *yadacılık*, zamanla büyücülük, uğursuzlukla eşdeğer tutulmuştur. *Yadacılığı* meslek edinenler genelde işlerinde muvaffak olmakla birlikte, onların mal ve hayvanlarına zarar, ailelerine de ölüm gelmektedir. Öte yandan *yadacılar* çoğunlukla yoksul bir hayat yaşamışlardır (Turan, 2004: 129).

Yadacıların, toplum tarafından korku ile karışık saygı duygusu uyandıran, şüphe ile bakılan kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı zaman zaman şimşekleri üzerine çektikleri görülmektedir. Bunun ilginç bir örneği Harzemşahlar döneminde yaşanmıştır. Harzemşah Sultan Alaeddin Mehmed, Cengiz istilasından önce Çin semtine yaptığı seferde böyle bir durumla karşılaşmış ve kötü havanın gidişatını durdurabilmek için *yadacıları* kara keçeye sararak diri diri toprağa gömdürmüştür (Yaltkaya, 1936: 69).

Diğer taraftan *yadacılığı* kamlık'la karıştırmamak gerekir. *Yadacılığın* kamlıktan ayrı, kendine has bir meslek olduğunu düşünmemizi gerektiren bazı ipuçları vardır. Kaşgarlı Mahmud'un lügatinde ve Babürname'de *yatçı*, *yadacı* tabirleri birer meslek olarak kullanılmaktadır.

Gumilev, *yadacılıkla* şamanizmi karşılaştırmakta ve bu tür inanışların Türkler ve Moğollar arasında VI. ve VII. yüzyıllarda çıkış sebebi ne olursa olsun bunların sempatik büyü hikâyelerinden öteye gitmediğini, çünkü bu olaylarda hiçbir zaman Şamanizmin ayrılmaz unsuru olan yardımcı ruhlara yer

verilmediğini dile getirerek bu iki şeyin farklı inançlar olduğunu vurgulamaktadır. “Gerçek *yadada* ruhlar yardıma çağrılmamaktadır. Dolayısıyla burada Şamanist spritüalizmle genetik alakası olmayan sempatik bir büyüyle karşı karşıyayız.” (2003:, 113)

Yağmur yağdırma âdetinin yalnız Türklere ait olmadığını iddia eden Şerefeddin Yaltkaya, İslamiyet öncesi cahiliyet devri Arapları arasında da istediği zaman istediği yere yağmur yağdırabilen kimseler bulunduğunu, bunlardan birinin de meşhur Arap şairi Mütenebbi olduğunu kaydetmektedir (Yaltkaya, 1936: 67-68).

Yadacılık mesleğine kaynak teşkil eden *yada* taşı, ayrı bir makale konusudur. Geçmişten bugüne *yada* taşıyla ilgili çok sayıda yazı, tez, kitap kaleme alınmıştır. Bu kaynaklardan çıkan ortak sonuç, *yada* taşının özellikle Eski Türk ve Orta Asya Şamanizm geleneğinde yağmur yağdırmak için kullanılan özel bir taş olduğu yönündedir. *Yada* taşının biçimi ve menşei ve bu taşın yağmur yağdırma işinde kullanılış şekli hakkında çok çeşitli rivayetler vardır. Genel görüş, bu işi yalnız Türklerin ve Moğolların bildikleri, yaptıkları yönündedir. Yine *yada* taşı ile değerli taş anlamındaki *kaştaş*’ın; destanlarda geçen Kutluğ Dağ’ın ya da Çinlilerin yeşim taşının (玉石 *yùshí* ‘yeşim taşı’) birbiriyle olan bağlantısı net değildir (Yao, 2009: 1728).

Sonuç

Yadacılık, *yada* taşının büyü gücünü kullanarak, yağmur yağdırma, fırtına çıkarma uygulamasıdır. Bu ritüel, Orta Asya Türk kültüründe Gök Tanrı inancı içinde ortaya çıkmış ve zamanla tüm Asya’ya yayılmıştır. *Yadacılar* genellikle devletin üst düzey yetkilileri olup *yada* taşının kendilerine Tanrı tarafından bahşedildiğine inanmaktadır. Öte yandan bu uygulamayı meslek haline getirmiş, spirütüel güçleri olan kişiler de vardır ki bunları kam’lardan ayrı düşünmek gerekir.

Babür Şah’ın kendi hayatını anı tarzında anlattığı Babürname, hem 16. yüzyıl siyasi, sosyal ve kültürel yaşamına ayna tutmakta hem de *yadacılık* geleneğinin somut bir realite olarak var olduğunu bize göstermektedir. Babürname ve diğer kaynaklardan çıkardığımız sonuç, *yada* taşı ve *yadacılık*

geleneğinin Şamanist kütürün canlı olduğu Moğol, Kazak, Kırgız, Özbek muhitlerinde son yüzyıla kadar yaşadığı, Sünnî İslamî anlayışın yerleştiği diğer Türk bölgelerinde ise yavaş yavaş unutulduğu yönündedir. Osmanlı Türk sahasında *yadacılık* geleneğinin zayıf oluşunu ancak bu şekilde açıklayabiliriz.

Kaynakça

- Arat, R. R. (1970). *Baburnâme-Babur'un Hâtıratı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Asım, N. (1934). *Celalettin Harzemşah*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- Aşçı, M. (2019). *Harezm Türkçesinde Söz Yapımı*. Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Atalay, B. (1973). *Divânü Lügat-it Türk Tercümesi I-IV*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Boyle, J. A. (1977). *Mongol and Kalmuks*. London: Variorum Reprints.
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Prethirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Demren, Ö. (2006). Yağmur Yağdırma Ritüeli Çerçevesinde Ortaköy Yağmur Duası. *Türkbilig*, 12, 76-92.
- Doerfer, G. (1963). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit I*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Durmaz, C. (2008). *Yûnus Emre Divanı'nda ve Risâletü'n-Nushiyye'de Kelime Grupları ve Söz Varlığı*. Sakarya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Eberhard, W. (2000). *Çin Simgeleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erbay, F. (2008). *W. Radloff'un "Opitslovaryatyurkskih nareçiy" Adlı Eseri ve Eserde Geçen Çağatay Türkçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, a Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.

Fu, Maoji & Mi, Haili (2000). 维吾尔罗布话研究 [Uygur Tilining Lopnor Teleppuzi Üstide Tetqiqat]. Pekin: Merkezi Uluslar Üniversitesi Yayını.

Gabain, A. von (1974). *Altürkische Grammatik*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Gazimihal, M. R. (1963). *Türk Askerî Muzikaları Tarihi*. İstanbul: Maarif Basımevi.

Gökalp, Z. (1918). Eski Türklerde Din. *Yeni Mecmua*, 47, 11-22.

Gömeç, S. (2003). Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22(33), 79-104.

Gumilev, L. N. (2003). *Eski Türkler*. Çev. Batur, A. İstanbul: Selenge Yayınları.

Güler, M. (2022). *Modern Uygurcadaki Unvan ve Meslek Adlarının Tarihsel Karşılaştırmalı İncelenmesi*. Yıldız Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

İnan, A. (1952). Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(4), 19 - 30.

İnan, A. (1954). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kazvini, M. (1283). *'Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Kebekova, B. K. (2004). Mifiter Cana Ulaşmıştır. *Kırgız Adabiyatının Tarihi I*. Bişkek: Şam Basması.

Kesbi, M. (2002). *İbretnüma-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kobyay, E. Ş. (2014). *Türkiye'de Yağmur Törenleri ve Yağmurla İlgili İnanışlar*. Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

XIII. *Yüzyıldan Beri Türkiye Türçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* (1995). Ankara: TDK Yayınları.

Köprülü, F. (1925). Eski Türklerde Dinî-Sihri Bir Anane, Yat veya Yağmur Taşı. *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 4(1), 1-11.

Lessing, F. (2003). *Moğolca Sözlük*. Çev. Karaağaç, G. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Maimaitiaili, N. (2019). *Çağdaş Uygurcanın Ağızları ve Söz Varlığı*. Yıldız Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

Molnár, A. (1985). Qām, Yātçī and Būgü: Notes on Old Turkic Shamanism. *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi* (İstanbul, 23-28 Eylül 1985) Tebliğler I (pp. 197-204). İstanbul.

Molnár, Á. (1994). *Weather-Magic in Inner Asia*. Indiana: Bloomington.

Mukasov, M. (2004). *Din İrları. Kırgız Adabiyatının Tarihi I*. Bişkek: Şam Basması.

Ocak, A. Y. (2013). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ögel, B. (1998). *Türk Mitolojisi I-II*. Ankara: Türk Dik Kurumu Yayınları.

Öğreten, A. (2000). Türk Kültüründe ‘Yada Taşı’ ve XVIII. Yüzyıl Sonu Osmanlı-Rus Savaşlarında Kullanılması. *Bellekten*, 64(241), 863-900.

Örnek, S. V. (1988). *100 Soruda, İlkelerde Din, Büyü, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınları.

Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Rahimi, F. (2016). *Fethali Kaçar’ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

Raşid, M. (2013). *Tarih-i Raşid IV*. İstanbul: Klasik Yayınları.

Roux, J.-P. (2000). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çev. Kazancıgil, A. İstanbul: İşaret Yayınları.

Sümer, F. (1953). Eski Türklerde Yağmur ve Kar Yağdırma Âdeti. *Resimli Tarih Mecmuası*, 4(44), 25-34.

Şahin Doruk, Z. (2008). Lev N ikolayeviç Gumilev’in Geleneksel Türk Dini ile İlgili Görüşleri. *Erdem Dergisi*, 52, 183-230.

Şeşen, R. (2017). İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri. *Pamukkale Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(5), 139-142.

Tanyu, H. (1968). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Ankara: Elips Kitap.

Turan, O. (2004). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Uraz, M. (1992). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Mitologya Yayınları.

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

Yakup, A. et al. (1990-1998). *Uygur Tilinin İzahlık Lügiti I-VI*. Pekin: Milletler Neşriyatı.

Yaltkaya, Ő. (1936). Yat Yahut Yağmur Taşı. *Gündüz Dergisi*, 3, 23-29.

Yao, Xiaoping (2009). 汉英词典 [Çince-İngilizce Sözlük]. Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press.

Yudahin, K. K. (1998). *Kirgizsko-Ruskiyslovar-Kırgızça-Orusça Sözdük*. Moskva: Sovetskaya Ensiklopediya Basması.